

ΕΚΤΑΚΤΟΣ ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 14^{ΗΣ} ΑΠΡΙΛΙΟΥ 1992

ΠΡΟΕΔΡΙΑ ΜΙΧΑΗΛ ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΟΥ

ΣΧΕΣΗ ΠΑΓΚΟΣΜΙΑΣ ΚΑΙ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ
ΠΡΟΪΠΠΟΚΡΑΤΙΚΗΣ ΙΑΤΡΙΚΗΣ ΠΡΟΣ ΤΗΝ ΙΠΠΟΚΡΑΤΙΚΗ

ΟΜΙΛΙΑ ΤΟΥ ΑΚΑΔΗΜΑΪΚΟΥ Κ. ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΜΕΡΙΚΑ

Τὸ θέμα τῆς ὁμιλίας μου ἔχει τύχει ἀπὸ μακροῦ ἐνδελεχοῦς διαπραγμάτευσης σὲ καθέκαστα τομεῖς του, τόσο στὸν διεθνή ὅσο καὶ τὸν ἐλληνικὸ ἱατρικὸ τύπο.

Καὶ ὡς ἰσχύουσες παραδοχῆς ἔχουν ἀπορρεύσει οἱ ἐξῆς δύο: Πρῶτον, ὅτι ἡ προϊπποκρατικὴ ἱατρικὴ ὑπῆρξε πρὸδρομος τῆς ἱπποκρατικῆς. Καὶ δεύτερον, ὅτι ἡ συμβολὴ τοῦ Ἴπποκράτη, γιὰ τὴν ἀνέλιξη τῆς ἱατρικῆς, ὡς ἐπιστήμης καὶ πράξης, ὑπῆρξε ὀριστικὰ καθοριστικὴ.

Ὡστόσο δὲν ἰσχύουν ὁμόφωνες ἀπόψεις γιὰ τὴν προδρομικὴ σημασία τῆς προϊπποκρατικῆς ἱατρικῆς στὸν παγκόσμιο χῶρο συγκριτικὰ μὲ τὴν σημασία τῆς χρονικῶς ἀντίστοιχης ἐλληνικῆς. Οὔτε καὶ ὑπάρχουν ἐπαρκεῖς εἰδικὲς πληροφορίες γιὰ τὸν ρόλο τοῦ προϊπποκρατικοῦ ἐλληνικοῦ φιλοσοφικοῦ καὶ ἱατρικοῦ, εἰδικότερα, στοχασμοῦ καὶ τῆς τότε ἱατρικῆς γνώσης στὴν διαμόρφωση τῶν ἀντίστοιχων ἱπποκρατικῶν.

Σ' αὐτὰ τὰ σημεῖα θὰ ἐπικεντρωθεῖ ἡ ὁμιλία μου ὑπὸ τὴν ἐξῆς ταξινομήση:

Στὸ π ρ ῶ τ ο κεφάλαιο θὰ γίνῃ λόγος γιὰ τὴν προϊπποκρατικὴ ἱατρικὴ στὸν παγκόσμιο χῶρο· κι εἰδικότερα στὶς χῶρες τῆς Ἰσπανίας καὶ Μέρσης Ἀνατολῆς.

Στὸ δ ε ὑ τ ε ρ ο, γιὰ τὴν προϊπποκρατικὴ ἱατρικὴ στὴν Ἑλλάδα.

Στὸ τ ρ ί τ ο, γιὰ τὴν σύγκριση τῆς παγκόσμιας προϊπποκρατικῆς ἱατρικῆς πρὸς τὴν ἀντίστοιχη Ἑλληνικὴ.

Καὶ στὸ τ έ τ α ρ τ ο, γιὰ τὶς κυριότερες συμβολὲς τοῦ Ἴπποκράτη, ὑπὸ συγκεκριμένο συσχετισμὸ τους πρὸς τὰ πρὸ αὐτοῦ κρατοῦντα.

Πρέπει, νομίζω, να επισημανθεί ότι η διαπραγμάτευση θα γίνει υπό ιστορικό τύπο και με αναφορά τόσο στον γενικότερο φιλοσοφικό όσο και στον ειδικό ιατρικό στοχασμό των προϊπποκρατικών στοχαστών και του Ίπποκράτη, με την πίστη ότι ο πρώτος βηματοδοτεί τον δεύτερο, τον ιατρικό, όπως σε καθεμία ανθρώπινη δημιουργία.

Ως βασικές πηγές για την ομιλία μου έχρησιμοποίησα τις υπ' αριθ. 1 έως 12 βιβλιογραφικές πηγές.

Ι. ΠΡΟ-ΊΠΠΟΚΡΑΤΙΚΗ ΙΑΤΡΙΚΗ ΣΤΟΝ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟ ΧΩΡΟ

Οι διατιθέμενες ιστορικές και αρχαιολογικές πληροφορίες δεν επιτρέπουν τον καθορισμό της αρχής αυτής της ασυλλήπτως πολύχρονης περιόδου, η οποία, στο πλαίσιο της ομιλίας μου, αρχίζει από τότε που πρωτουπήρξε ανθρώπινη ύπαρξη στον πλανήτη μας και τελειώνει κατά τον 5ο π.Χ. αιώνα του Ίπποκράτη. Ούτε και την διαμόρφωση ιδεών για τον κατ' αυτήν καθόλου ανθρώπινο στοχασμό, που προφανώς, ελλείπει επαρκών στοιχείων, απότοκων βιοτικής εμπειρίας, πρέπει να ήταν πενιχρός και να εξελίσσετο βραδύτατα, αφού και ο διάλογος μεταξύ των ανθρώπων ήταν πτωχός, λόγω ανυπαρξίας κοινής γλώσσας και αξιολογής αλληλεπικοινωνίας.

Σ' ό,τι αφορά όμως ειδικώς τον ιατρικό στοχασμό, εύλογος είναι ο διαχωρισμός σε δύο περιόδους. Μία πρώτη, από εμφάνισης ανθρώπου μέχρι το 15.000 π.Χ., ότι η ιατρική έβηματοδοτείτο από το ένστικτο και μία δεύτερη, από το 15.000 π.Χ. μέχρι το 650 π.Χ., κατά την οποία δέσποζαν ή μαγεία και θρησκεία και έπλουτίζετο βραδύρυθμα η εμπειρία.

α) Περίοδος ένστικτώδους ιατρικής στον παγκόσμιο χώρο (0 - 15.000 π.Χ.)

Κατά γενικήν παραδοχήν η ιατρική πρωτοστηρίχθηκε στο πανίσχυρο ένστικτο της αυτοσυντήρησης, συγχρόνως με τον όρθιο άνθρωπο, τον *homo erectus*, προς εξασφάλιση της άκραιότητάς του. Ήταν δέ κατ' ουσίαν μόνο θεραπευτική, με πράξεις αφενός χειρουργικές επί τραυματικών βλαβών κι αφετέρου φαρμακευτικές για μη τραυματικές παθήσεις. Το προληπτικό της σκέλος αναπτύχθηκε, όταν ο άνθρωπος εξελίχθηκε στον έμφρονα τύπο του, τον *homo sapiens*.

Ύπό τον κατ' ουσίαν ένστικτώδη αυτόν τύπο της διατηρήθηκε επί αιώνες αιώνων, άγνωστο πόσων, κατά την πρωτογονική, ως αποκαλείται, περίοδο της ανθρώπινης ζωής, βοηθούμενη από πενιχρές, βραδύτατα βελτιούμενες εμπειρίες σχετικές

μέ την υγεία. Μπορεί να αποδεχθεί κανείς ότι υπό τον ενστικτώδη αυτόν της τύπο διήρκεσε όσο περίπου και ο νομαδικός βίος του ανθρώπου.

**β) Περίοδος μαγικής, θεοκρατικής και πενιχής εμπειρικής ιατρικής (15.000 π.Χ. - 700 π.Χ.)
στον παγκόσμιο χώρο**

Γύρω στο 15.000 π.Χ. διαμορφώθηκαν οι πρώτοι μικροοικισμοί. Στερεώθηκε η ανθρώπινη συμβίωση. Και παραλλήλως σημειώθηκε ανάπτυξη ισχυρότερου λογικού, πλουσιότερης μνήμης, αναλογικής σκέψης και διαλόγου.

Η ιατρική ώστόσο γνώση για το σύνολο των προβλημάτων της υγείας παρέμενε πενιχρή. Εδλόγως δὲ ὁ ἄνθρωπος, πρὸ τῆς ἀδυναμίας του νὰ θάλπει τὸν ἑαυτόν του, συντελούντων πιθανῶς τῶν ὀνείρων του καὶ ποικίλων ἀνεξήγητων βιωματικῶν καὶ ψυχικῶν του ἐμπειριῶν, ζήτησε, δονούμενος ἀπὸ ὑπερφυσικὸ πνεῦμα, βοήθεια ἀπὸ ἀσύλληπτες διὰ τῶν αἰσθήσεών του ὑπερφυσικὲς δυνάμεις πρὸς ἀντιμετώπιση τῶν σωματικῶν καὶ ψυχικῶν του δεινῶν. Ἔτσι καὶ κατὰ διαδοχὴν ἀναπτύχθηκαν καὶ ἐδέσποσαν ἐπὶ μακρότατο χρονικὸ διάστημα, κατὰ τὴν παλαιολιθικὴ καὶ νεολιθικὴ περίοδο, ὅπως καὶ τὴν τοῦ χαλκοῦ καὶ σιδήρου, μέχρι τοῦ 7ου π.Χ. αἰῶνος, ἡ μαγικὴ καὶ θεοκρατικὴ ιατρικὴ, μὲ φορεῖς της, ἐπίσης διαδοχικῶς, τοὺς μάγους, τοὺς ἥρωες, τοὺς ἱερεῖς, τοὺς δαίμονες, τὶς νύμφες, τὶς διάφορες θεότητες καὶ ποικιλοειδεῖς θεραπευτές. Φυσικά, ὡστόσο, ὁ ἔμφρων ἄνθρωπος αὐτῆς τῆς περιόδου ἀπεκόμιζε, μὲ βραδὸν ρυθμὸ, λόγω πενιχρῆς ἀλληλεπικοινωνίας μὲ τοὺς συνανθρώπους του, ἐμπειρίες λογικοανθεκτικῆς. Κι ἔτσι περὶ τὸ τέλος αὐτῆς τῆς χρονικῆς φάσης προστέθηκε σὲ ὑπολογισμὸ βαθμὸ στὸν ιατρικὸ λογισμὸ τὸ ἐμπειρικὸ στοιχεῖο, διαμορφώθηκε ὁ θεραπευτὴς Schaman ἢ Mediziner, πὸν συνδύαζε τὶς μαγικὲς θρησκευτικὲς καὶ ἐμπειρικὲς θεραπευτικὲς ἰκανότητες καὶ ἐπετύγγανε προσπέλαση πρὸς τὰ καθοριστικὰ γιὰ τὴν υγεία πνεύματα καὶ τοὺς θεοὺς της καὶ προέκλυε μία μαγικο-θεοκρατικοεμπειρικὴ ιατρικὴ, μ' ἐστῆς της τὰ πρῶτα θεραπευτήρια (Ἀσκληπιεῖα) καὶ φορεῖς της ἀρχικῶς τοὺς «ἱερεῖς γιατροὺς», κι ὄψιμα, κατὰ τοὺς προῖποκρατικούς αἰῶνες, τοὺς πρώτους «ἐπαγγελματίες γιατροὺς», οἱ ὅποιοι, παρερχομένου τοῦ χρόνου, ἐπηρεάζονταν ὄλο καὶ λιγότερο ἀπὸ τὸν μεταφυσισμό.

Ἔτσι ἐξελίχθηκε ἡ ιατρικὴ κατὰ τὴν προῖποκρατικὴ δεκαπεντεχίλιετία στὸν τότε ἐξωελληνικὸ παγκόσμιο χώρο, στὸν ὅποιο περιλαμβάνοντο οἱ χώρες τῆς Μέσης καὶ Ἄπω Ἀνατολῆς, ἤτοι ἡ Κίνα, οἱ Ἰνδίες, ἡ Μεσοποταμία, ἡ Αἴγυπτος καὶ τὸ Ἰσραήλ.

Σ' αὐτὲς ἄνησε ἀρχικὰ ἕνας ἀξιόλογος πολιτισμὸς, περὶ τὰ 500 ἕως 1.000 χρόνια ἡμεροπρότερα ἀπ' ὅ,τι στὴν Ἑλλάδα, ὁ ὅποιος θεωρεῖται πρόδρομος τοῦ ἀκολουθήσαντος ἀπαράμιλλου ἑλληνικοῦ καὶ δὲν ἄφησε ἀνεπηρέαστη τὴν προῖποκρατικὴ

έλληνική φιλοσοφία καὶ κατὰ συνέχεια τὴν ἱπποκρατικὴν ἰατρικὴν. Δὲν εἶναι πλήρως ἐξωπραγματικὸ τὸ λεχθὲν «*ex oriente lux*».

Ἴδου μίαν σύντομην ἐπίκρισιν γιὰ τὸν πολιτισμὸν τῆς Ἀνατολῆς κατὰ τὴν προἰπποκρατικὴν τρισχιλιετίαν:

Οἱ σοφοὶ καὶ φιλόσοφοι τῆς Ἀνατολῆς συνέλαβαν πρωτόγνωρες κοσμογονικὰς καὶ θεογονικὰς ἰδέας· καὶ ἀνέπτυξαν μύθους ἐνδεικτικὸς γονιμότητος φαντασίας. Στὸ πλαίσιον τῆς μυθολογίας καὶ θρησκείας ἀπεδέχθησαν ἥρωες καὶ θεοὺς ρυθμιστὰς τοῦ κόσμου καὶ ὑποστήριξαν θεωρίας γιὰ τὴν πρωταρχικὴν κοσμογονικὴν ὕλην, ἐλαννόμενοι ἀπὸ ὀξὺ διεισδυτικὸ πνεῦμα.

Εἰδικότερα δὲ ἐπιτεύγματα προδρομικὰ γιὰ τὴν ἐπιστῆμην ἐν γένει καὶ τὴν ἰατρικὴν κυρίως ὑπῆρξαν τὰ ἐξῆς, στίς καθέκαστα ἀνατολικὰς χώρας:

Οἱ Κινέζοι ἀνέπτυξαν μυστικιστικὰς κοσμογονικὰς δοξασίας. Ἀπεδέχθησαν ὅτι δύο εἶναι τὰ πρωταρχικὰ, ἐνάντια, κοσμογονικὰ στοιχεῖα. Τὸ ἀρσενικὸν Yang, ποὺ συμβόλιζε τὸν οὐρανόν, τὸ φῶς, τὸ θερμὸ καὶ τὸ ξηρὸ, ἦτοι τὴν ζωὴν καὶ τὸ θηλυκὸν Yin, ποὺ ἔκφραζε τὸ παθητικὸν στοιχεῖον τὸν θάνατον. Κι ὅτι ἀπὸ διασύνδεσιν τῶν δύο αὐτῶν ἐναντίων στοιχείων γεννιοῦνται ὅλα τὰ ὄρατὰ σώματα καὶ καθορίζονται οἱ νόμοι τῆς φύσεως, ἐξασφαλιζόμενης τῆς ἰσορροπίας, τῆς ἁρμονίας.

Στὴν ἰατρικὴν χρησιμοποίησαν πολλὰ φάρμακα, ἴσως περισσότερα ἀπ' ὅ,τι ὁποῦδήποτε ἄλλου καὶ ἐτέλεσαν ποικίλες χειρουργικὰς ἐπεμβάσεις. Ἀκόμα ὅμως προχώρησαν σὲ ἀρκετὰς νοσολογικὰς ἐπιτεύξεις στὰ πλαίσια τῆς Παθολογίας καὶ τῆς Μαιευτικῆς καὶ δὲν ὑστέρησαν σὲ κατακτήσεις ἐμπίπτουσας στὴν προληπτικὴν ἰατρικὴν.

Οἱ Ἰνδοὶ, ὡς πρὸς τὴν κοσμογονίαν τους, ξεκίνησαν ἀπὸ τὸν Dyans Pitar, ὁμοίον μὲ τὸν Δία τῶν Ἑλλήνων. Δέχθησαν ὅτι ἀπ' αὐτὸν προῆλθαν ὁ Πάτι καὶ ἡ ἡ Πάτνη, ἄνδρας καὶ γυναῖκα ἀντιστοίχως, καὶ τρεῖς θεοί, καθοριστὰς τῆς ζωῆς: Ὁ τῆς δημιουργίας, ὁ τῆς συντήρησιν καὶ ὁ τῆς καταστροφῆς. Ὑπῆρξαν πολυθεῖστες. Πίστευαν ὅτι συνεχῶς λαμβάνει χώρα στὸν κόσμον γένεσιν καὶ φθορά, διὰ συνεχῶς ἀλληλεπίδρασιν καὶ ροῆς τεσσάρων θεμελιακῶν κοσμογονικῶν στοιχείων, τοῦ ἀέρα, τοῦ νεροῦ, τοῦ φλέγματος καὶ τοῦ αἵματος.

Προσωποποίησαν τὰ οὐράνια σώματα καὶ τὴν φυσικὰς δυνάμεις. Ἀπεδέχθησαν τὴν μετεμψύκωσιν. Κι ἔκαναν λόγον γιὰ ἐνάντια συμβάματα· γένεσιν καὶ φθορά, φῶς καὶ σκότος, τάξις καὶ σύγχυσις. Στὸ σύνολον οἱ δοξασίας τους ὑπῆρξαν, νομίζω, φιλοσοφικῶς πολὺ ἐνορασιακὰς.

Στὸν ἰατρικὸν τομέα ἀξιόλογη ὑπῆρξε ἡ ὑπ' αὐτῶν περιγραφὴ νόσων καὶ συμπτωμάτων τους. Καὶ ἡ ὑποστήριξις παθολογοφυσιολογικῶν ἰδεῶν, ὑπὸ Πυρηνικὴν παραδοχὴν ὅτι ἡ νόσος ἀπορρέει ἀπὸ ἀταξία τῶν ἀναφερθέντων τεσσάρων στοιχείων

τοῦ ὄργανισμοῦ. Δὲν ὑστέρησαν δὲ σὲ φαρμακολογικά καὶ χειρουργικά ἐπιτεύγματα.

Νομίζω ὅτι οἱ παρὰπάνω ιδέες τῶν Ἰνδῶν εἶναι πολὺ ἀξιοπρόσεκτες.

Οἱ Μεσοποταμίοι (Ἀσσύριοι, Χαλδαῖοι, Βαβυλώνιοι, Σουμέριοι, Χιτίτες καὶ Ἀρζάδιοι), σύμφωνα μὲ τὰ κείμενα σωρείας πινακίδων ποὺ περιῆλθαν σὲ μᾶς κατὰ καιρούς, πέτυχαν κλασσικῆς σημασίας ἐπιτεύγματα στὰ Μαθηματικά, μὲ κυριότερο τὸ ἐξηκονταδικὸ σύστημα μέτρησης τῶν ἀριθμῶν, περὶ τοῦ ὁποίου μίλησε προσφάτως ὁ Ἀκαδημαϊκὸς κ. Ἀρτεμιάδης. Ἐξ ἄλλου πρωτοπόρησαν στὴν Ἀστρονομία καί, κοσμογονικῶς, θεοποίησαν κατὰ τινα τρόπον τὸν ἀριθμὸν ἑπτὰ, ἀγανωρίζοντες ἰσάριθμους παράγοντες γιὰ καθεμία κοσμογονικὴ ἢ βιολειτουργικὴ ἐνότητα τῆς ζωῆς. Ἄς μὴ παραβλέπουμε δὲ ὅτι πρῶτοι ἐπενόησαν τὴν γραφὴν περὶ τὸ 3100 π.Χ.

Ἡ ἱατρικὴ τοὺς ὑπῆρξε ἀστρολογικὴ καὶ θεουργικὴ κατὰ βάση. Δὲν ἔλειψαν ὁμῶς καὶ ἀξιόλογες κατακτήσεις φαρμακολογικὲς καὶ χειρουργικὲς. Ὡς ἐξέχουσας ἀξίας δημιούργημά τοὺς θεωρεῖται ὁ νομικὸς κώδικας τοῦ Hammurabi, στὸν ὁποῖο περιλαμβάνονται τὰ πρῶτα στὸν παγκόσμιον χῶρον ἠθικοδεοντολογικὰ ἱατρικὰ νομοθετήματα καὶ ἡ ἀπαρχὴ ταξινομήσεως τῶν νόσων.

Οἱ Αἰγύπτιοι παρουσίασαν λαμπρὴ καὶ ποικίλη καλλιτεχνικὴ δημιουργία. Ἀνακάλυψαν τὴν ἱερογλυφικὴν γραφὴν. Ἐκαμαν ἀξιοσημεῖωτες παρατηρήσεις ἀστρονομικῆς. Στάθηκαν δὲ κι αὐτοὶ σὲ κοσμογονικὲς ἀντιλήψεις δυαδικοῦ τύπου, μὲ πίστη στοὺς πρωτουργοὺς θεοὺς, τὸν Οὐρανὸ καὶ τὸν Νεῖλο καὶ στίς ἐνάντιες δυνάμεις, ἧτοι ὡς πρὸς τὸ εὐμενὲς πνεῦμα στοὺς θεοὺς Ὁσιρη καὶ Ἰση καὶ ὡς πρὸς τὸ κακὸ στὸν Σήθ.

Οἱ πρωτοπορειακὲς τοὺς συμβολὲς στὴν Ἱατρικὴ, ποὺ περιλαμβάνονται στοὺς παπύρους, ἀφοροῦν κυρίως στὴν Ἀνατομία, λόγῳ εἰδικῆς ἐμπειρίας τοὺς ἀπὸ τὶς ταριχεύσεις. Ἀλλὰ καὶ στὴν φαρμακολογία. Αὐτοὶ ἐξ ἄλλου πρῶτοι καθιέρωσαν τὶς ἱατρικὲς εἰδικότητες, ὅπως μαρτυρεῖ ὁ Ἡρόδοτος. Σὰν Θεὸ τῆς ἱατρικῆς λάτρευαν τὸν Imhotep, ἥδη 2650 χρόνια π.Χ.

Ἄς ἔλθουμε τώρα στὴν Ἑλλάδα.

II. ΠΡΟ-ἹΠΠΟΚΡΑΤΙΚΗ ΙΑΤΡΙΚΗ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

Ἐῤῥολογὸ εἶναι ὅτι ἡ ἐξελικτικὴ τροχιὰ τῆς ἱατρικῆς στὴν Ἑλλάδα κατὰ τὴν χρονικὴ αὐτὴ φάση δὲν διέφερε βασικῶς ἀπὸ τὴν ἐξέλιξη τῆς ἱατρικῆς κατὰ τὴν ἴδια περίοδο στὸν παγκόσμιον χῶρον. Γιατὶ ἡ ὑγεία τοῦ ἀνθρώπου κατ' οὐσίαν καθορίζεται παντοῦ ἀπὸ ὁμοίους ἐνδογενεῖς καὶ περιβαλλοντικὸς παράγοντες καὶ ἡ ἀνθρώπινη γνώση ἀνεπίσσετο ἀπ' ἀρχῆς καθ' ὁμοιο τύπο διεθνῶς. Ἐνδιαφέρει ὡστόσο νὰ

τὴν σκιαγραφήσουμε λεπτομερέστερα στὸν ἑλληνικὸ χῶρο, διότι πάνω σ' αὐτὴν στηρίχθηκε ἡ πρωτοποριακὴ δημιουργία τοῦ Ἴπποκράτη, ποὺ ἐν προκειμένῳ ἀποτελεῖ τὸν στόχο μας.

Μὲ βάση τὸν κατὰ χρονικὲς περιόδους ἰατρικὸ στοχασμὸ εὐσταθεῖ, νομίζουμε, ἢ παρακάτω εἰς τρεῖς-τέσσαρες ἀποφάσεις ταξινόμηση.

α) Περίοδος πρωτόγονης ἐνστικτώδους Ἰατρικῆς στὴν Ἑλλάδα (0 - 1300 π.Χ.)

Δὲν θὰ σταθοῦμε σ' αὐτὴν, γιατί δὲν ὑπάρχουν σχετικὲς πληροφοριακὲς πηγές: "Ὅλοι ἀποδέχονται ὅτι θὰ ἐπρόκειτο περὶ ἐνστικτώδους ἰατρικῆς ὅπως στὸν παγκόσμιο χῶρο, ἀφοῦ τὰ ἐνστικτα δὲν ἔχουν πατρίδα.

β) Περίοδος μαγικῆς, θεοκρατικῆς καὶ πενιχρῆς ἐμπειρικῆς ἰατρικῆς στὴν Ἑλλάδα (3000-700 π.Χ.) μὲ φάσεις τῆς τὴν Μινωϊκῆ καὶ Ὀμηρικῆ.

Γιὰ τὴν ἰατρικὴ κατ' αὐτὴν τὴν περίοδο στὴν Ἑλλάδα ἐνδιαφέρον ἔχει ἡ ἀναφορὰ στὴν Μινωϊκὴ φάση.

Μινωϊκὴ φάση (2500 π.Χ. - 1300 π.Χ.)

Στὴν Κρήτη ἀναπτύχθηκε μετὰ τὸ 2500 π.Χ., λόγω τῶν στενῶν τῆς σχέσεων μὲ τὴν Μεσοποταμία, τὴν Αἴγυπτο καὶ τοὺς Φοίνικες, ἕνας ἀξιολογότατος πολιτισμὸς, ἰδίως στὸν τομέα τῆς τέχνης, ποὺ βηματοδοτήθηκε ἀπὸ μυθολογικὲς καὶ θεοκρατικὲς παραδοχῆς, παρεμφερεῖς πρὸς τὶς τῶν ἀνατολικῶν χωρῶν. Ἔτσι λατρεύθηκαν ἢ θεὰ «Πότνια θηρῶν», ὁ «Πότνιος θηρῶν», ὁ Μινώταυρος, ὁ Δίας, Διόνυσος καὶ οἱ Ἰδαῖοι δάκτυλοι. Κι ἔγινε ἀσπαστὴ ἡ μύηση στὰ μυστήρια. Ὡστόσο δὲν ὑπῆρξε ἀπομάκρυνση ἀπὸ τὸν μῦθο. Ὅτε θετικότερη γνώση γιὰ τὸν κόσμον ἢ μὲ κάποιον μεστὴ φιλοσοφία.

Στὸ πεδίο τῆς ἰατρικῆς πρωτοποριακοὶ στάθηκαν οἱ Μινωϊκοὶ στὸ π ρ ο λ η π τ ι κ ὸ τ ῆς σ κ έ λ ο ς· στὴν ὕγεινὴ τοῦ ν ε ρ ο ῦ, τῶν τ ρ ο φ ῖ μ ω ν καὶ τῆς κ α τ ο ι κ ῖ α ς, μὲ τὶς θαυμάσιες ὕδραυλικὲς ἐγκαταστάσεις τους. Ἀκόμα ἀνακάλυψαν πλῆθος φυτικῶν φαρμάκων, μὲ ὑπολογίσιμη θεραπευτικὴ δράση.

Π ρ ο ο μ η ρ ι κ ῆ καὶ ὀ μ η ρ ι κ ῆ φ ά σ η (1300 - 700 π.Χ.)

Φιλοσοφία

Οἱ κοσμογονικὲς ἀντιλήψεις τῶν Ἑλλήνων κατ' αὐτὴν τὴν φάση ἀρχικῶς δὲν διέφεραν ἀπὸ αὐτὲς τῶν ἀνατολικῶν χωρῶν. Ἦταν μυθοθεοκρατικὲς, μὲ παραδοχῆς

ὡς κοσμογονικῶν ἀρχῶν τῆς γῆς, τοῦ ἀέρα, τοῦ αἰθέρα πῶς πάνω καὶ τοῦ οὐρανοῦ ἀκόμα ψηλότερα, μὲ τοὺς ἀθάνατους Ὀλύμπιους θεοὺς του. Κι ἀκόμα, ἔξω ἀπὸ τὴν γῆ, τοῦ Ὠκεανοῦ μὲ τὴν ἀέναη ροή του. Ἔπειτα ὁμοῦ ἀπὸ τὸ 1000 π.Χ. ὁ Ὀρφεὺς, ὁ Ἡσίοδος καὶ ὁ Φερεκύδης ἐξέφεραν, ἔστω καὶ μόνο σὲ λατρευτικὸ καὶ μυθικὸ ἐπίπεδο, προοδευτικὲς κοσμοθεογονικὲς δοξασίαι· κι ἔσπειραν τὸν σπόρο τῆς ὀρθολογικῆς διανόησης. Καὶ διὰ τῶν ἀντιλήψεων τοῦ Ὀμήρου προσδόθηκαν στοὺς θεοὺς ἀνθρώπινες ιδιότητες, πὸν καθιστοῦσαν τὸν ἄνθρωπο συνυπεύθυνο γιὰ τὴν μοίρα του. Κι ἀκόμα κατέστη σαφέστερη ἡ στροφὴ τοῦ λογισμοῦ πρὸς τὴν ψυχὴ. Τότε, πιθανῶς, πρωτοβλάστησε ὁ σπόρος τοῦ ἀνθρωποκεντρικῶς στοχάζεσθαι, παρότι ἐδέσποζε ἡ θεολογικὴ κοσμολογία. Ἦταν ἡ ἀνατολὴ ἢ καλύτερα τὸ λυκανργὲς τοῦ λόγου.

Ἰατρικὴ

Σ' ὅτι ἀφορᾷ τὴν ἱατρικὴ αὐτῆς τῆς φάσεως, ἤδη πρὸ τοῦ Τρωϊκοῦ πολέμου, τοποθετουμένου περὶ τὸ 1220 π.Χ., εἶχε ἐμπειροθεῖ στὴν χώρα μας ἡ ἱερατικὴ ἱατρικὴ, μὲ θεοὺς τὸν Ἀπόλλωνα, τὸν Ἀσκληπιό, τὴν Ἀθηνᾶ, τὴν Ὑγεία, τὴν Ἥρα καὶ πολλὰς δευτερεύουσες θεότητες. Παράλληλα ἐτίθετο σὲ δεύτερη μοίρα ἡ μαγικὴ ἱατρικὴ. Ἀμέσως δὲ μετὰ ταῦτα καὶ μέχρι τῆς συγγραφῆς τῶν ὀμηρικῶν ἐπῶν προσκλήθηκαν ἱκανὲς ἱατρικὲς ἐμπειρίες, πὸν ἀφοροῦσαν τὴν Παθολογία, τὴν Χειρουργικὴ, τὴν Θεραπευτικὴ, τὴν Μαιευτικὴ, τὴν Ψυχιατρικὴ, τὴν Ὑγιεινὴ καὶ τὴν ἱατρικὴ ὄρολογία. Καὶ δι' αὐτῶν τῶν κατακτήσεων ἡ ἱατρικὴ διαμορφώθηκε σὲ μία τέχνη ὄχι ἀμιγῶς ἱερατικὴ, ὅπως ἐμφαίνεται ἀπὸ τὶς θετικὲς δραστηριότητες τῶν παιδιῶν τοῦ Ἀσκληπιοῦ Μαχάωνος καὶ Ποδαλειρίου κατὰ τὸν Τρωϊκὸ πόλεμο.

Στὸ πνεῦμα τοῦ Ὀμήρου ἐξ ἄλλου ὀφείλεται ἡ σαφέστερη στροφὴ τοῦ λογισμοῦ πρὸς τὴν ψυχὴ· καὶ ἡ πρώτη ἀξιόλογη περιγραφὴ ἐπιδημίας, τῆς πανώλους, στὸ στρατὸ τῶν Ἑλλήνων πολιορκητῶν τῆς Τροίας, πὸν ἐνέσκηψε πρὸς τιμωρίαν τοῦ Ἀγαμέμνονα, γιὰ τὴν πρόσβαλε τὸν Χρόση, ὁ ὁποῖος προσῆλθε γιὰ νὰ ἐξαγοράσει διὰ λύτρων τὴν αἰχμάλωτη θυγατέρα του.

γ) Περίοδος βραδέως ὑποβαθμιζομένης μυθολογικῆς ἱατρικῆς μὲ παράλληλη ἀνέλιξη καὶ ἐκσυγχρονισμό της.

Ἰωνικὴ φάση (700 π.Χ. - 500 π.Χ.)

Φιλοσοφία

Ραγδαίως ἐξελίξεις σημειώθηκαν στὸν ἀνθρώπινο φιλοσοφικὸ στοχασμὸ μέσα στὸ βραχὺ, ἀμέσως, προῖποκρατικὸ, χρονικὸ διάστημα τοῦ ἔκτου κυρίως π.Χ. αἰῶνα

στην Ἑλληνική Ἴωνία ἀπὸ τοὺς σοφοὺς καὶ φιλοσόφους της. Τὸν Θαλῆ, τὸν Ἀναξίμανδρο, τὸν Παρμενίδη, τὸν Ζήνωνα, τὸν Ἐμπεδοκλῆ, τὸν Φιλόλαο, τὸν Ἀλκμαίωνα, τὸν Ἀναξαγόρα, τὸν Δημόκριτο, τὸν Διογένη τὸν Λαέρτιο, πὸν ὑποστήριζαν ποιητικὲς φυσικώτερες δοξασίαι γιὰ τὰ πρωταρχικὰ στοιχεῖα τοῦ κόσμου, ὅπως ἐμφαίνεται στὸν Πίνακα.

ΠΙΝΑΚΑΣ
ΚΟΣΜΟΓΟΝΙΚΕΣ ΔΟΞΑΣΙΕΣ ΙΩΝΩΝ ΦΙΛΟΣΟΦΩΝ

<i>Φιλόσοφοι</i>	<i>Κοσμογονικὰ στοιχεῖα - δοξασίαι</i>
ΘΑΛΗΣ	<i>Νερό</i>
ΑΝΑΞΙΜΑΝΔΡΟΣ	<i>Ἄπειρο</i>
ΑΝΑΞΙΜΕΝΗΣ	<i>Ἄέρας, πνεῦμα</i>
ΞΕΝΟΦΑΝΗΣ	<i>Ἄπειρο, ἀντιπολυθεϊσμός - πανθεϊσμός</i>
ΠΑΡΜΕΝΙΔΗΣ	<i>Οὐρανός, γῆ, πῦρ, Τὸ ὄν: ἀγέννητο, ἀφθαρτο</i>
ΖΗΝΩΝ	<i>Ἄδιαίρετο τὸ ὄν - Διαλεκτικὴ Περιορισμένη νοητικὴ ικανότης ἀνθρώπου</i>
ΗΡΑΚΛΕΙΤΟΣ	<i>Πῦρ. Τὰ πάντα ῥεῖ. Ἀντίθεση πραγμάτων καὶ φαινομένων. Ἐὸς λόγος, θεῖος νόμος</i>
ΕΜΠΕΔΟΚΛΗΣ	<i>Πῦρ, νερό, γῆ, αἰθήρ</i>
ΠΥΘΑΓΟΡΑΣ	<i>Μαθηματικά, μουσική, μετεμρῦχωση</i>
ΑΛΚΜΑΙΩΝ	<i>Τὰ ἐναντία, ἀθανασία ψυχῆς</i>
ΦΙΛΟΛΑΟΣ	<i>Πέρας καὶ ἄπειρο Ἄρμονία</i>
ΑΝΑΞΑΓΟΡΑΣ	<i>Ἄπειρα συστατικὰ στοιχεῖα (Ἐμειομέρειες ὕλης) Ἄενάως διαιρετὴ ὕλη Ποιοῦν αἴτιον: ὁ νοῦς</i>
ΛΕΥΚΙΠΠΟΣ	<i>Ἄτομα</i>
ΔΗΜΟΚΡΙΤΟΣ	<i>Ἄτομα ἀφθαρτα, ἀεικίνητα</i>
ΔΙΟΓΕΝΗΣ Ο ΑΠΟΛΛΩΝΙΑΤΗΣ	<i>Ἄέρας, μὲ θεϊκὲς δυνάμεις</i>

Πρὶν ἀπ' αὐτοὺς οἱ κοσμογονικὲς καὶ ἐν γένει κοσμολογικὲς θεωρίαι ἦσαν, ὅπως ἀναφέραμε, συνδυασμέναι μὲ μύθους καὶ θεοὺς, κατὰ τὰ ἀνατολικὰ πρότυπα καὶ

ϊκανῶς ἀνορθολογικές. Οἱ Ἴωνες στοχαστὲς τὶς ἔκαναν λιγότερο μυθολογικές, κοσμοειδωλογικές καὶ ἀνορθολογικές, παρότι δὲν ὑπῆρξε πλήρης ἀποσύνδεσή τους ἀπὸ τοὺς μύθους καὶ τοὺς θεοὺς. Κι ἔτσι στὸ πεδίο τῆς κοσμογονίας, ἐπετεύχθη μὲ ἱκανοποιητικὸ ρυθμὸ μετάβαση ἀπὸ τὸν μῦθο στὸν λόγο μὲ, σὺν τῷ χρόνῳ, σημαντικὲς μεταβολὲς στὸν διανοητικὸ, θρησκευτικὸ καὶ κοινωνικὸ στοχασμὸ. Καὶ μὲ ἐντονότερο προσανατολισμὸ πρὸς ἀντικειμενικότερα κοσμοεἶδωλα ἀντὶ τῶν ἡρώϊκῶν καὶ θεϊκῶν ἀρχετύπων.

Ἔτσι, μὲ τὴν πάροδο τοῦ χρόνου ἐκδηλώθηκε ἐνδιαφέρον γιὰ ἀνακάλυψη τῶν νόμων τῆς φύσης. Ὑπείσῃλθαν στὸν λογισμὸ ἡ κριτικὴ καὶ ὁ διάλογος. Εὐδοδώθηκε ἡ διάκριση τῶν ὑπερφυσικῶν ἀπὸ τὰ φυσικὰ φαινόμενα καὶ τῆς φιλοσοφίας ἀπὸ τὴν ἐπιστήμη. Μετασχηματίσθηκαν οἱ ἀρχαῖκὲς γιὰ τὴν φύση ἐμπειρικὲς δοξασίαι τῶν παλαιότερων στοχαστῶν σὲ πιὸ προσγειωμένες ἐννοιολογικές. Προβλήθηκαν οἱ ποσοτικὲς ἐκτιμήσεις καὶ οἱ ἰδέες ταυτότητας καὶ ἐναντιότητας. Γιὰ πρώτη φορὰ ἀποτομῆθηκε ἡ ὑπὸ τεκμηρίωση ἔρευνα τῆς φύσεως καὶ παράλληλα παρουσιάσθηκε ἡ λογικὴ φυσικοκρατικὴ φιλοσοφία. Πρωτοβλάστησαν μὲ ἰσχυρὴ θεμελίωση ἡ ἐπιστήμη καὶ ἡ φιλοσοφία, μὲ πρωτομάστορες τὸν Θαλῆ κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη¹ σ' ὅ,τι ἀφορᾷ τὸν φυσικοκεντρικὸ στοχασμὸ καὶ ἀπὸ κοντὰ τὸν Πυθαγόρα μὲ τὸ ὁμοκαεῖον του γιὰ τὸν ἀνθρωποκεντρικὸ.

Κατὰ συνολικὴ ἐκτίμηση οἱ Ἴωνες σοφοὶ καὶ οἱ φιλόσοφοι ἐδραίωσαν τὸν φυσικοκεντρικὸ ἢ πληρέστερα τὸν ὀρθολογικὸ στοχασμὸ καὶ δι' αὐτοῦ τὸν ἐπιστημονισμό. Καὶ ὑπῆρξαν πρόδρομοι τοῦ ἀξεπέραστου σὲ μεγαλοσύνη ἀνθρωποκεντρικοῦ στοχασμοῦ τῶν ἀττικῶν φιλοσόφων καὶ τοῦ ἱατρικοῦ στοχασμοῦ τοῦ Ἴπποκράτη ὑπὸ συνδυασμὸ φυσικο-ανθρωποκεντρισμοῦ.

Λόγω αὐτῶν τῶν ἀξεπέραστων κατακτίσεων τοῦ πνεύματος ὁ βος π.Χ. αἰώνας ἀναγνωρίζεται ὡς χρυσὴ περίοδος τῆς ἀνθρώπινης φιλοσοφίας.

Ἰ α τ ρ ι κ ῆ

Κατὰ τὴν ἰωνικὴ αὐτὴ χρονικὴ περίοδο μὲ τὴν λαμπρὴ πνευματικὴ ἀνάπτυξη δὲν ὑπῆρξαν ἀνάλογες ἱατρικὲς πρόοδοι. Ἡ ἱατρικὴ βάδιζε τὸν κεκτημένον θεοκρατικοεμπειρικὸ δρόμο της, στηριζόμενον στὸν συνδυασμὸ τῆς θρησκείας καὶ τοῦ πρωτοεμφανιζόμενου τότε λογικοῦ στοχασμοῦ, μὲ ἰδρύματά της τὰ Ἀσκληπιεῖα, ποὺ ἔφθασαν στὴν Ἑλλάδα τὰ 300· καὶ μὲ ἐργάτες της τοὺς «ἱερεῖς-γιατροὺς», σὺν τῷ χρόνῳ ὅλο καὶ περισσότερο βασιζόμενους στὸ Ἰατρικὸ τους στοιχεῖο. Κι αὐτά, παρότι πολλοὶ ἀπὸ τοὺς σοφοὺς Ἴωνες φιλοσόφους ἦσαν καὶ γιατροί. Ὡστόσο δὲν ἔλειψαν ἀπὸ τοὺς Ἴωνες φιλοσόφους καὶ σοφοὺς προδρομικὲς συμβολὲς χρήσιμες γιὰ τὴν ἀνάπτυξη τῆς ἱπποκρατικῆς ἱατρικῆς.

III. ΣΥΓΚΡΙΣΗ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΠΡΟ-ΙΠΠΟΚΡΑΤΙΚΗΣ ΙΑΤΡΙΚΗΣ ΠΡΟΣ ΤΗΝ ΤΩΝ ΑΝΑΤΟΛΙΚΩΝ

Τὰ ὅσα ἀναφέρθηκαν γιὰ τὶς φιλοσοφικὲς δοξασίαι καὶ τὴν ἰατρικὴν στὸν ἐξω-ελληνικὸ καὶ ἑλληνικὸ χῶρο δικαιολογοῦν τὴν ἐξῆς συγκριτικὴ ἀξιολόγησιν.

Κι ἐκεῖ κι ἐδῶ ἐπὶ αἰῶνες αἰῶνων ἴσχυσαν φιλοσοφικῶς μέχρ' ἰ τὸ 1330 π.Χ. μυθικοθησκευτικὲς ἀντιλήψεις, τόσο γιὰ τὴν φύσιν, ὅσο καὶ τὸν ἄνθρωπον. Καί, παρότι παρετηρεῖτο ἀνταλλαγὴ ὀρθῶν ἰδεῶν καὶ παρατηρήσεων μεταξὺ ἐξωελληνικοῦ καὶ ἑλληνικοῦ χώρου κατὰ τὴν πιθανότερη ἄποψιν δὲν ὑπῆρξε σημαντικὸς ἀλληλο-επιρρασμός τους. Καὶ μᾶλλον δὲν βοήθησε σημαντικὰ ἢ προσηγηθεῖσα γνώσις τῶν Ἐνατολικῶν, παρὰ τὸ ὑποστηρικθὲν «*ex oriente lux*».

Τὸ ἴδιον ἴσχυσε καὶ γιὰ τὴν Ἰατρικὴν, μὲ παρεμφερῆ ἐμπειρικὰ τραυματολογικά, θεραπευτικά, χειρουργικά, νοσολογικά καὶ φαρμακοθεραπευτικά ἐπιτεύγματα.

Ἐπειτα ὁμοίως ἀπὸ τὸ 1300 π.Χ. σημειώθηκε μία διαφορετικὴ πορεία σ' ὅ,τι ἀφορᾷ τὴν φιλοσοφίαν, ἢ ὁποία κατέστη ἐμφανὴς κατὰ τὸν 6ο π.Χ. αἰῶνα τῶν Ἰωνίων στοχαστῶν καὶ ἐπηρέασε μὲ ὁδηγὸν τῆς τὸν Ἰπποκράτη καταλυτικῶς τὴν Ἰατρικὴν.

Καὶ συγκεκριμένα: Οἱ Ἐνατολικοὶ ἐπέδωκαν νὰ κάμουν κάτι χωρὶς νὰ τὸ γνωρίσουν ἐπαρκῶς κατὰ βάθος. Στηρίζονταν στὴν ἐμπειρίαν, ἢ ὁποία κατ' Ἀριστοτέλην «ἀποβαίνει ἐπιστήμη καὶ τέχνη τοῖς ἀνθρώποις», πλὴν τοῦτο βραδύνει, ἂν δὲν συντρέχει παραλλήλως ἔρρυνα. Δὲν εἶχαν ροπὴ πρὸς τὴν φιλοσοφίαν. Δὲν πολυπίστευαν στὸν ἄνθρωπον, ὅσο στὴν μοίραν, στὸν Θεόν, στὸ ἱερατεῖον. Διείποντο ἀπὸ πρᾶκτικὸ μόνον πνεῦμα. Ὑπερθεολογοῦσαν. Ἀγαποῦσαν τὸ ὑπερβολικόν. Ἐνῶ οἱ Ἕλληνες, ἀφυπνίσαντες ἢ μᾶλλον ἐκθρέψαντες τὸν λόγον, κυριαρχήθησαν ἀντίθετα ἀπὸ ρεαλιστικὸ πνεῦμα. Καὶ οἱ συνέπειαι γιὰ τὴν ἀνέλιξιν τόσο τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς κοινωνίας ὅσο, φυσικά, καὶ τῆς ἰατρικῆς, ὑπῆρξαν ἐμφανεῖς στὴν Ἑλλάδα.

Ἔτσι θεωρεῖται ὡς οὐχὶ ἄστοχη ἢ ῥήσις ὅτι:

«Ὅπερ ἂν Ἕλληνες βαρβάρων παραλάβωσι, κάλλιον τοῦτο εἰς τέλος ἀπεργάζονται». Καὶ εὐστοχεῖ πάντοτε οἱ γνώμες τοῦ ἀείμνηστου Ἰωάννη Θεοδορακόπουλου, ὅτι:

«Οἱ Ἕλληνες φιλόσοφοι τῆς Ἰωνίας εἶναι κοσμοῖστορικά πρόσωπα, τῶν ὁποίων τὸ πνεῦμα εἰσάγει πρῶτον τὸν λόγον εἰς τὸν κόσμον καὶ καθιστᾷ αὐτεξούσιον τὸν νοῦν, ὁ ὁποῖος χωρίζει τὴν Ἀσίαν ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα καὶ τὴν Εὐρώπην καὶ καθιστᾷ τὴν Εὐρώπην, ἥπειρον τοῦ λόγου».

Τὴν ἰδέαν αὐτὴν ἐμπεριστατωμένως ὑποστήριξε ὁ ἀείμνηστος Πρόεδρος Κωνστ. Τσάτσος.

IV. ΣΥΜΒΟΛΕΣ ΤΟΥ ΙΠΠΟΚΡΑΤΗ ΣΤΗΝ ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΗΣ ΙΑΤΡΙΚΗΣ

Οι μεγαλοφυείς και ανεπανάληπτες συμβολές του Ἴπποκράτη στην εξέλιξη τῆς Ἱατρικῆς, καὶ ἀπὸ φιλοσοφικῆς καὶ ἀπὸ πρακτικῆς ἀπόψεως περιλαμβάνονται κατὰ βάση στὸ κολοσσιαῖο γραπτὸ δημιούργημα τῆς Σχολῆς του, τὸ *Corpus Hippocraticum*. Κι εἶναι τόσο πολλὲς καὶ ποικίλες, ὥστε νὰ μὴν εἶναι δυνατόν νὰ τὶς σκιαγραφήσει κάποιος, ἔστω καὶ ἀδρῶς, στὸ πλαίσιο μιᾶς ὀμίλιας. Χάρη σ' αὐτὲς δικαιολογεῖται ὁ ἰσχυρισμὸς τοῦ E. D. Phillips ὅτι μετὰ τὰ Μαθηματικὰ εἶναι ἡ Ἱατρικὴ, ὁ κλάδος ὅπου σημειώθηκε ἡ μεγαλύτερη ἑλληνικὴ συμβολή.

Ἐῴλογο ἐπομένως εἶναι ὅτι θὰ περιορισθῶ στὸς κυριότερους τομεῖς του. Καὶ ἰδοὺ αὐτοί:

I. Καθιέρωση νέου τύπου ἱατρικοῦ στοχασμοῦ

Πρόκειται γιὰ τὴν θεμελιώδη συμβολή του ἀπὸ τὴν ὁποία ἀπορρέουν οἱ ἄλλες, ὅπως περιγράφεται στὶς περὶ τέχνης, περὶ ἀρχαίας ἱατρικῆς καὶ περὶ φύσεως ἀνθρώπου συγγραφές του. Πρὸ αὐτοῦ, ἡ ἱατρικὴ ἦταν, ὅπως ἐπισημάνθηκε, μαγικῆ-θεοκρατικὴ καὶ πτωχὴ ἐμπειρικῆ-θεραπευτικὴ. Ἀμάλαμα ἀφελοῦς θρησκευτικότητας, ὑπανάπτυκτης τέχνης καὶ πενιχρῆς γνώσης.

Καὶ αὐτός, «ὑπὸ φυσικολογικοκρατικὸ πνεῦμα» ξεχώρισε τὴν ἱατρικὴ ἀπὸ τὸν μεταφυσισμό. Τὴν ἔκαμε φυσικὴ τέχνη. Καὶ κατὰ συνέπειαν ἐπιστήμη τῆς φύσεως καὶ τοῦ ἀνθρώπου. Ἐπιστημονίζουσαν τέχνη. Πρακτικὴν ἐπιστήμη. Εἰσήγαγε τὴν φιλοσοφία τῆς τεκμηρίωσης, τοῦ μέτρου καὶ τῆς ἀλήθειας στὴν ὕλη της.

«Δεῖ τοῦ μέτρου στοχάζεσθαι»¹³.

«Καλὸν ἐν παντὶ τὸ ἴσον. Ὑπερβολὴ δὲ ἔλλειψις οὐ μὴ δοκέει»¹⁴.

«Χρὴ δὲ εἰδέναι ἀνθρώπος τί ἐστὶ καὶ δι' οἷας αἰτίας γίγνεται»¹⁵.

Καὶ διέκρινε τὴν ἱατρικὴ ὡς ἐπιστήμη ἀπὸ τὴν φιλοσοφία, χωρὶς, ὅπως πρὶν ἀπ' αὐτὸν ὁ Ἀλκμαίων, ν' ἀπορρίψη τὴν ἀλληλεπίδρασή τους.

«Δύο γὰρ ἐπιστήμη τε καὶ δόξα, ὧν τὸ μὲν ἐπίστασθαι ποιεῖ, τὸ δ' ἀγνοεῖν»¹⁶. Κι ὅλα αὐτὰ χωρὶς ν' ἀπομακρυνθεῖ, ἀπὸ τὴν θεότητα.

«Ὅμνυμι Ἀπόλλωνα ἱατρὸν καὶ Ἀσκληπιὸν καὶ Πανάκειαν καὶ Ὑγείαν, ὡς θεοὺς πάντας καὶ ἀπάσας»^{16α}.

Κι ἀκόμα ἔκανε τὴν ἱατρικὴν θεραπαινίδα τῆς ὑγείας καὶ πέραν ἀπὸ τὸ σῶμα, τῆς ψυχῆς.

«Ἀνθρώποις ἀρμόδιον ψυχῆς μᾶλλον ἢ σώματος» (Δημόκρ., ἀπόφθ. 12).

Εἶναι λογικὸ ν' ἀποδεχθοῦμε ὅτι τὸ ἐπιστημονικὸ στοιχεῖο τοῦ βιολογικοῦ στοχασμοῦ του τὸ διαμόρφωσε ὑπὸ τὴν ἐπίδραση κυρίως τῶν βραχὺ πρὸ αὐτοῦ ἀνα-

δειχθέντων Ἰώνων φυσικοκρατικῶν στοχαστῶν, πού κατέθεσαν τὰ θεμέλια τῆς λογικοκρατίας.

Σ' ὅ,τι ἀφορᾷ τὸ ἀνθρωποκεντρικὸ ἱατρικὸ του σκέλος εἰδικότερα γι' ἀπόκτησὴ του συνέβαλαν ὁ Ἐμπεδοκλῆς, ὁ Ἀλκμαίων κι ὁ Δημόκριτος ἀπὸ τοὺς Ἰωνες κι ὁ Γοργίας ἀπὸ τοὺς Ἀττικοὺς φιλοσόφους, πού χρησίμευσαν, μαζὶ μὲ τὸν πατέρα του καὶ Αἰγύπτιους σοφοὺς, ὡς δάσκαλοί του.

Ἐπὶ τὰ παραπάνω δεδομένα ἀδίστακτα δικαιολογοῦνται οἱ ἰσχυρισμοὶ ὅτι:

I. Ὁ Ἴπποκράτης ὑπῆρξε ἓνας ὀλοκληρωμένος φιλόσοφος, πού συνέθεσε τὸν φυσικοκεντρικὸ στοχασμὸ τῶν Ἰώνων καὶ τὸν ἀνθρωποκεντρικὸ τοῦ Πυθαγόρα καὶ τῶν ἀττικῶν φιλοσόφων στὸ πεδίο τῆς ἱατρικῆς· καὶ εἰδικότερα ὁ πρῶτος ἀθθεντικὸς οὐμανιστὴς γιατρός. Τὴν φιλοσοφική του ἄλλωστε συγκρότηση ἀποδέχονται τόσον ὁ Πλάτων, ὅσο κι ὁ Ἀριστοτέλης, μὲ τὶς λογικὲς ἀρχὲς τοῦ ὁποίου, τῆς ταυτότητας, τῆς ἀντίφασης, τῆς ἀπὸ τρίτου ἀποκλείσεως καὶ τῆς αἰτιώδους συνάφειας, συνέπιπτε ἡ ἱπποκρατικὴ σκέψη.

«Διὸ δὴ... μετὰγειν τὴν σοφίην ἐς τὴν Ἰητρικὴν καὶ τὴν ἰητρικὴν ἐς τὴν σοφίην» ἰητρὸς γὰρ φιλόσοφος, ἰσόθεος...»¹⁷.

Τὸν αὐστηρὸ λογικοκρατικὸ στοχασμὸ τοῦ Ἴπποκράτη ἐμφαίνουσι ἄριστα τὰ ἐξῆς τρία ἀποφθέγματα του:

«Τὰ μὲν ἑόντα ἀεὶ ὁρᾶται τε καὶ γινώσκειται, τὰ δὲ μὴ ἑόντα οὔτε ὁρᾶται οὔτε γινώσκειται»¹⁸.

«...Χρὴ δὲ εἰδέναι ἄνθρωπος τί ἐστὶ καὶ δι' οἷας αἰτίας γίγνεται...»¹⁹.

«Μάγοι τε καὶ καθάρται καὶ ἀγύρται καὶ ἀλαζόνες ὁκόσοι δὴ προσποιέονται τι εἰδέναι»²⁰, καὶ

II. Ὅτι ὁ σημερινὸς ἱατρικὸς στοχασμὸς, ὁ ὁποῖος εἶναι ὡς γνωστὸν βιολογικο-ψυχοκοινωνικὸς, δὲν διαφέρει κατ' οὐσίαν τοῦ Ἴπποκρατικοῦ.

II. Φυσικοκρατικὴ παραδοχὴ γιὰ τὴν αἰτιοπαθογονία τῶν νόσων

Ὁ Ἴπποκράτης πρῶτος κατὰ σαφῆ καὶ ἀνεπιφύλακτο τρόπο ἀπέρριψε τὸν νοσογόνο αἰτιοπαθογονικὸ ρόλο τῶν μαγικοθεϊκῶν στοιχείων καὶ συσχέτισε αὐτὸν πειστικά μὲ πολλοὺς καὶ ποικίλους παράγοντες τοῦ περιβάλλοντος. Ἐνδεικτικώτατα δὲ αὐτὴν του τὴν θέσιν ἀπεδέχθη ὡς ἰσχυρὴ ἀκόμα καὶ γιὰ τὴν ἐπιληψία, τὴν ἱερὰ νόσο, στὴν ὁποία κατ' ἐξοχὴν προσιδιάζει τὸ ἀκαθόριστο στοιχεῖο καὶ ἐπομένως θὰ ἦταν ἐνδεχόμενον νὰ ἐνέχονταν ὑπερφυσικὰ αἷτια γιὰ τὴν γένεσὴ τῆς.

«Περὶ μὲν τῆς ἱερᾶς νόσου καλεομένης, ὧδ' ἔχει οὐδὲν τί μοι δοκεῖ τῶν ἄλλων θειοτέρη εἶναι νόσων οὐδὲ ἱερωτέρη, ἀλλὰ φύσιν μὲν ἔχει ἣν καὶ τ' ἄλλα νοσήματα, ὅθεν γίνεται»²¹.

Πόσο καρποφόρα ὑπῆρξε αὐτὴ ἢ ἀποκαλυπτικὴ του συμβολή, εἶναι εὐκολο ν' ἀντιληφθεῖ κανεὶς. Τοποθετήθηκε δι' αὐτῆς ἡ νοσολογία στὴν ὀρθὴ της βάση. Καὶ προφανῶς ὑπῆρξε γέννημα τῆς ἀπαράμιλλης παρατηρητικότητάς του.

Οἱ πρόδρομοὶ του σοφοὶ τῆς Ἰωνίας δὲν εἶχαν ἐπισημάνει κάτι ὀλοκληρωμένο γιὰ τὴν αἰτιοπαθογένεση τῶν νόσων, λόγῳ τοῦ φανατικοῦ τους ἐνδιαφέροντος γιὰ τὰ φαινόμενα τῆς φύσεως ὑπὸ πνεῦμα θεωρητικό.

Ἡ ρεαλιστικὴ προσπέλαση τοῦ Ἱπποκράτη πρὸς τὴν αἰτιολογία ἀπετέλεσε τὸ μεγαλύτερο ἴσως βασικὸ ἐπίτευγμά του γιὰ τὴν θεμελίωση τῆς κλινικῆς παρατήρησης σὲ στέρη βίαση.

III. Ἐδραίωση τῆς θεωρίας τῶν χυμῶν

Προϊποκρατικῶς πρῶτοι οἱ Κινέζοι ἐξέφεραν κοσμογονικὲς ιδέες περὶ ἁρμονίας στὸν κόσμον ὑπὸ τὴν ἀλληλεπίδραση τῶν δύο ἀρχαίων θεοτήτων, τοὺς Yang καὶ Ying καὶ τῶν πέντε κοσμογονικῶν τους στοιχείων, ἤτοι τοῦ ξύλου, τοῦ πυρός, τῆς γῆς, τοῦ νεροῦ καὶ τῶν μετάλλων. Καὶ οἱ Ἴνδοι ἀκολούθησαν ὑποστηρίζοντας τὴν ἰσορροπία στὸ σῶμα τῶν τριῶν στοιχείων, ἄερα, χολῆς καὶ φλέγματος.

Στὴν Ἑλλάδα μεταγενέστερα ὁ Ἐμπεδοκλῆς ἀποδέχθηκε ὡς πρωταρχικὰ συστατικὰ τὸν ἄερα, τὴ γῆ καὶ τὸ πῦρ καὶ ὡς ποιότητες τὸ ξηρὸ, ὑγρὸ, θερμὸ καὶ ψυχρὸ.

Καὶ ὁ Ἀλκμαίων καὶ ὁ Φιλόλαος βραδύτερα κατέληξαν στὴν θεωρία ὅτι ἡ μὲν ὑγεία εἶναι ἰσορροπία τῶν συστατικῶν τοῦ σώματος, τῶν ριζωμάτων του καὶ ὀρισμένων ἰδιοτήτων τους, ἡ δὲ νόσος ἀνισορροπία τους.

Ἀ λ κ μ α ί ω ν

«Τῆς μὲν ὑγείας εἶναι συνεκτικὴν τὴν ἰσονομίαν τῶν δυνάμεων «ὑγροῦ-ξηροῦ», «ψυχροῦ-θερμοῦ», «πικροῦ-γλυκέος» καὶ τῶν λοιπῶν, τὴν δ' ἐν αὐτοῖς «μοναρχίαν» νόσου ποιητικὴν»²².

Φ ι λ ὄ λ α ο ς

«Αἰτία τῶν νόσων εἶναι ἡ διαταραχὴ στὸν ὄργανισμό τῆς ἀναλογίας μεταξὺ χολῆς, αἵματος καὶ φλέγματος»²³.

Κι ἀκολούθησε ὁ Ἱπποκράτης, ἐμπνεόμενος ἀπὸ αὐτὲς τὶς θεωρίες τῶν ἀνατολικῶν καὶ τῶν Ἰόνων, ποὺ ὑπομνήσθηκαν καὶ εἰδικὰ ἀπὸ τὶς δοξασίες τῶν Πυθαγορείων γιὰ τὴν ἰσορροπία τῶν ἀνόμοιων στοιχείων καὶ ἀντιθέτων ποιότητων, τοῦ Θαλῆ γιὰ τὸ νερὸ καὶ τοῦ Ἡρακλείτου γιὰ τὴν ἀέναη ροή, μὲ τὴν κλασσικὴ θεωρία

του τῶν τεσσάρων χυμῶν τοῦ ὄργανισμοῦ (αἵματος, φλέγματος, κίτρινης καὶ μέλαινας χολῆς), τῆς ἀένης κίνησής τους στὸ πλαίσιο σώματος-ψυχῆς καὶ τῆς τοποθετήσεως τῆς ὑγείας (εὐκρασίας) ὡς ἰσορροπίας τους καὶ τῆς νόσου (δυσκρασίας) ὡς ἀνισορροπίας τους. Συμπλήρωσε δὲ αὐτὴ τὴν θεωρία του μὲ διεισδυτικὲς ἀπόψεις περὶ σώματος καὶ ψυχῆς. Ἔτσι ὑποστήριξε κατ' οὐσίαν πρῶτος τὴν ψυχοσωματικὴ ἐνότητα τοῦ ὄργανισμοῦ, μαζὶ μὲ τὸν Πλάτωνα καὶ τὸν Ἀριστοτέλη καὶ ἐκ τῶν προῖποκρατικῶν τὸν Ἀλκμαίωνα καὶ ὠδήγησε δι' αὐτῶν στὶς φυσιολογικὲς καὶ φυσιολογικοπαθολογικὲς φωτεινὲς ἀντιλήψεις στὴν ὕλη τῆς ἰατρικῆς.

«Τὸ δὲ σῶμα τοῦ ἀνθρώπου ἐν ἐνωτῷ αἷμα καὶ φλέγμα καὶ χολῆν ξανθὴν τε καὶ μέλαιναν καὶ ταῦτ' ἔστιν αὐτέω ἢ φύσις τοῦ σώματος, καὶ διὰ ταῦτα ἀλγείει καὶ ὑγιαίνει. Ὑγιαίνει μὲν οὖν μάλιστα, ὁκόταν μετρίως ἔχη ταῦτα τῆς πρὸς ἀλληλα κρήσιος καὶ δυνάμιος καὶ τοῦ πλήθους καὶ μάλιστα μεμιγμένα ἤ· ἀλγείει δὲ ὁκόταν τι τουτέων ἔλασσον ἢ πλέον ἢ ἢ χωρισθῆ ἐν τῷ σώματι καὶ μὴ τεκμηριωμένον ἢ τοῖσι ξύμψασι».²⁴

Δικαιολογεῖται ὁ ἰσχυρισμὸς ὅτι ἡ λαμπρὰ θεωρία τοῦ Cl. Bernard περὶ ὁμοιοστασίας τοῦ ὄργανισμοῦ καὶ τὸ σύγχρονο δόγμα περὶ βιολογικοψυχοκοινωνικοῦ μοντέλου τῆς ἰατρικῆς ἀβιάστως καὶ εὐαρμόστως πρέπει νὰ τοποθετηθοῦν ὡς συνέχεια τῆς Ἱπποκρατικῆς θεωρίας τῶν χυμῶν, ὡς ἐκτίθεται στὴν εἰδικὴ «περὶ χυμῶν» συγγραφή του. Καὶ ὅτι ὁ Ἱπποκράτης πρῶτος ἐμπέδωσε τὴν ὀρθόδοξη σκέψη γιὰ τὴν φυσιολογία.

IV. Διαμόρφωση σωστοῦ κλινικοῦ ἔργου.

Πρὶν ἀπὸ τὸν Ἱπποκράτη, σύμφωνα μὲ μαρτυρίες ἀνατολικῆς κυρίως, ἀλλὰ καὶ ἐλληνικῆς προέλευσης, εἶχαν ἀποκτηθεῖ ἀρκετὲς ἀσυστηματοποίητες κλινικὲς γνώσεις, οἱ ὁποῖες ἀφοροῦσαν τὴν μία ἢ τὴν ἄλλη παράμετρο τῆς κλινικῆς πράξης (Smith κ.λπ.). Ὁ Ἱπποκράτης ὁμως μεθόδευσε κατὰ συστηματικὸ τρόπο ὅλους τοὺς τομεῖς τους. Καὶ εἰδικότερα:

Ὡς πρὸς τὴν αἰτιολογία καὶ διαγνωστικὴ, ὑπέδειξε μὲ ἔμφαση τὴν ἀξία τῆς ἐνδεδελεγοῦς λήψης τοῦ ἀτομικοῦ ἀναμνηστικοῦ τοῦ ἀσθενοῦς καὶ τῆς σχολαστικῆς κατὰ συστήματα ἐξέτασής του.

Ἐρχόμενος πρὸς τὸν ἄρρωστο, «ἐπανερωτῶν χρὴ ἂ πάσχειν καὶ ἐξ ὅτου καὶ ποσταῖος καὶ τὴν κοιλίην εἰ διαχωρέει καὶ δίαιταν, ἣν διαιτᾶται. Ἄ καὶ ἰδεῖν καὶ θίγειν καὶ ἀκοῦσαι ἔστιν ἂ καὶ τῇ ὄψει καὶ τῇ ἀφῆ καὶ τῇ ἀκοῇ καὶ τῇ ῥῆνι καὶ τῇ γλώσσῃ καὶ τῇ γνώμῃ ἔστιν αἰσθέσθαι. Ἄ οἷς γινώσκομεν ἅπασιν ἔστιν γνῶναι»²⁵.

«Ὅστις οὖν ταῦτα μὴ εἴσεται ὡς ἕκαστα ἔχει πρὸς τὸν ἄνθρωπον, οὔτε γινώσκειν τὰ γενόμενα ἀπ' αὐτῶν δυνήσεται οὔτε χρεῖσθαι ὀρθῶς»²⁶.

Τί μπορεῖ νὰ προσθέσει σ' αὐτὴ τὴν αἰτιοδιαγνωστικὴ προσπέλαση τοῦ ἄρρωστοῦ ἓνας σύγχρονος κλινικὸς γιατρός; Νομίζω μόνο τὸ θαυμασμό του. Πρὶν ἀπ' αὐτόν, καθόσον γνωρίζω, μόνο ὁ ἀντίστοιχὸς του κορυφαῖος γιατρός στὴν Κίνα, ὁ Chang Chung Ching, εἶχε ἐπισημάνει τὴν ἀξία τῶν πληροφοριῶν καὶ τῆς παρατήρησης.

Ἀκόμα, πρῶτος ὁ Ἱπποκράτης ἀναγνώρισε χαρακτηριστικὰ ἀντικειμενικὰ εὐρήματα πρώτης διαγνωστικῆς ἀξίας καὶ περιέγραψε πολυάριθμα σύνδρομα καὶ νόσους, τὰ ὁποῖα καὶ ταξινομήσε κατὰ ἰδιοφυῆ τρόπο, συμπληρώνοντας σ' αὐτόν τὸν τομέα τὰ ἐπιτεύγματα τῆς σχολῆς τῆς Κνίδου, ἢ ὁποῖα, ὑπὸ τὸν Εὐρυφώντα καὶ ἐπηρεασμένη ἀπὸ τὴν Αἰγυπτιακὴ ἰατρικὴ, κατ' ἐξοχὴν εἶχε ἐνδιατρίφει στὴν διαγνωστικὴ.

Γιὰ τὴν φυσικὴ διαδρομὴ τῆς νόσου καὶ τὴν πρόγνωση, πού κατ' ἐξοχὴν ἐνδιαφέρουν τόσο τὸ γιατρό, ὅσο καὶ τὸν ἄρρωστο ἀντιστοίχως, προέβη σὲ θαυμάσιες περιγραφές καὶ παρατηρήσεις, οἱ ὁποῖες παρέμειναν ἔκτοτε μνημειώδεις. Ἡ σχολὴ του ἄλλωστε τῆς Κῶ κατ' ἐξοχὴν ἔδειξε ἐνδιαφέρον γιὰ τὴν πρόγνωση, τῆς ὁποίας φυσικὰ ἢ σύλληψη προϋποθέτει πλήρη νοσολογικὴ ἀντίληψη γιὰ τὴν καθεμίᾳ ἀσθένεια σὲ καθένα ἄρρωστο.

«Τὸν ἰητρὸν δοκέει μοι ἄριστον εἶναι πρόνοιαν ἐπιτηδεύειν. Προγιγνώσκων γὰρ καὶ προλέγων...»²⁷.

Καὶ ἀποπειράθηκε, μὲ τίς πενιχρὲς γνώσεις τῆς ἐποχῆς του γιὰ τὴν δομὴ καὶ λειτουργία τοῦ σώματος, νὰ διατυπώσῃ παθογονικὲς καὶ παθολογοφυσιολογικὲς ἐρμηνεῖες, ἐνδεικτικὲς τῆς βαθυστόχαστης ἐπιστημονικῆς ἰδιοσυστάσις του. Γιὰ τὴν θεραπευτικὴ του συμβολὴ θὰ ὑπάρξει ἀμέσως εἰδικὴ ἀναφορά.

Ἐπιμένω νὰ πιστεύω καὶ νὰ δέχομαι ὅτι ἡ ἐμπέδωση τοῦ κλινικοῦ ἔργου, σὲ μία ἀσάλευτη ρεαλιστικὴ βάση, ἀποτελεῖ τὴν ἀνεπανάληπτη συμβολὴ του στὴν ἐξέλιξη τῆς ἰατρικῆς. Καὶ κατ' ἐξοχὴν κατοπτρίζει τὴν ἀπαράμιλλη παρατηρητικότητά του καὶ τὴν χωρὶς προηγούμενο, σὲ εὐρύτητα καὶ ἰσχύ, συνειρμικὴ του δύναμη. Χάρη σ' αὐτὴ τὴν δημιουργία του, περὶ τῆς ὁποίας οἱ συγγραφεῖς του περὶ ἐπιδημιῶν, περὶ παθῶν, προγνωστικῶν, περὶ νόσων, ἀναγνωρίσθηκε ὡς ὁ πατέρας τῆς ἰατρικῆς.

«Γινῶναι οὖν χρὴ τῶν παθέων τῶν τοιούτων τὰς φύσις, ὁκόσον ὑπὲρ τὴν δύναμιν εἶσιν τῶν σωμάτων καὶ τούτων τὴν πρόνοιαν ἔτι μανθάνειν. Οὕτω γὰρ ἂν τις θαυμάζοιτο δικαίως καὶ ἰατρός ἂν εἴη»²⁸.

Και ἄς μὴ παραλείψομε νὰ τονίσομε τὴν ἐκτίμησὴν του στὴν πείρα καὶ τὴν ἀνυποληψία του γιὰ τὴν ἀπειρία:

«Ἡ δ' ἀπειρία κακὸς θησαυρὸς καὶ κακὸν κειμήλιον (ἐπιζήμιον κεφάλαιον) τοῖσιν ἔχουσιν αὐτήν... δειλὴς τε καὶ θρασύτης τιθήνη (τροφοδότης). Δειλίη μὲν γὰρ ἀδυναμίην σημαίνει, θρασύτης δ' ἀτεχνίην»²⁹.

«Προλέγειν τὰ ἐπόμενα καὶ μελετᾶν ταῦτα»³⁰.

«Ἱητρικὴ δὲ πάντα πάλαι ὑπάρχει καὶ ἀρχὴ καὶ ὁδὸς εὐρημένη»³¹.

V. Ὅρθες θεραπευτικὲς ὑποδείξεις

Ὁ Ἱπποκράτης, ἀντίθετα πρὸς τὸ δάσκαλό του Ἡρόδοτο, ὑπῆρξε συντηρητικὸς φαρμακοθεραπευτής, ἐναντιωθεὶς πρὸς τὴν ἀνάμιξη καὶ χορήγηση πολλῶν φαρμάκων συγχρόνως³².

Τὸ ἀπόφθεγμα του «ὠφελέειν, μὴ βλάπτειν» κατ' ἐξοχὴν προσήκει στὶς ἀντιπολυφαρμακευτικὲς του ἀντιλήψεις· μολονότι ἡ σημασία του εἶναι εὐρύτερη καὶ ταιριάζει στὴν καθεμία καθ' ὑπερβολὴν καὶ ἀνυπολόγιστα ἐκτελούμενη ἱατρικὴ πράξις. Καὶ ἀναμφισβητήτως ἐκφράζει σ' ἓνα βαθμὸ τὴν πίστη του ὅτι ἡ ἴδια ἡ φύση θεραπεύει τὶς ἀσθένειες.

Ἡ πρόσφατη ἐκ τῆς βλαπτικῆς πολυφαρμακίας ἐμπειρία ἐπικυρώνει τὸ ὀρθὸν τοῦ θεραπευτικοῦ συλλογισμοῦ τοῦ Ἱπποκράτη.

Κατ' ἐξοχὴν ἐξ ἄλλου πρωτοποριακὸς στάθηκε ὁ Ἱπποκράτης στὴν ἀναγνώριση τῆς καίριας γιὰ τὴν ὑγεία σημασίας τῆς διαίτης, τόσο θεραπευτικῶς, ὅσο καὶ προληπτικῶς, ὅπως καὶ τῆς φύσεως ὡς θεραπευτικοῦ παράγοντος τῶν νόσων.

«Νούσων φύσεως ἱητρὸν»³³.

VI. Ἐπισήμανση σημασίας περιβάλλοντος καὶ κατὰ συνέπεια τῆς προληπτικῆς ἱατρικῆς.

Γιὰ τὸν νοσογόνον ρόλο τοῦ περιβάλλοντος, οἱ πρῶτες πληροφορίες προέρχονται ἀπὸ τὴν Ἰνδικὴ ἱατρικὴ καὶ ἀφοροῦν σὲ ἀστρολογικὲς δοξασίες.

Ὁ Ἱπποκράτης ὅμως πρῶτος τοποθετήθηκε θετικῶς σ' αὐτά, μακρὰν ἀπ' αὐτὲς τὶς ιδέες, ὑπὸ σύζευξη ἱατρικῆς καὶ μετεωρολογίας. Καὶ ἄνοιξε τὸν ὁρίζοντα τῆς περιβαλλοντικῆς ἱατρικῆς, περιλαμβάνοντας στὸ περιβάλλον ὄχι μόνον τὸ γεωφυσικὸ καὶ πλανητικὸ, ἀλλὰ καὶ τὸ κοινωνικοπολιτικὸ σύστημα καὶ τὰ ἥθη καὶ ἔθιμα καὶ συλλαμβάνοντας ἀκόμα τὴ βιορυθμολογία, ὅπως ἄριστα ἐμφαίνεται στὶς πρῶτες γραμμὲς τοῦ, μὲ τὰ σημερινὰ δεδομένα, ἀπάνταστα πρωτότυπου ἔργου του «Περὶ ἀνέμων, τόπων καὶ ὑδάτων».

«Ὁκον γὰρ μεταβολαὶ εἰσιν πυκνόταται, τῶν ὥρέων καὶ πλεῖστον διάφοροι αὐταὶ ἐωυτέκησιν, ἐκεῖ καὶ τὰ εἶδεα καὶ τὰ ἤθεα καὶ τὰς φύσεις εὐρήσεις πλεῖστον διαφερούσας...»³⁴.

«Ἱατρικήν, ὅστις βούλεται ὀρθῶς ζητεῖν, τὰ δὲ χρῆ ποιεῖν· πρῶτον μὲν ἐνθυμεῖσθαι τὰς ὥρας τοῦ ἔτους... ἔπειτα δὲ τὰ πνεύματα, τὰ θερμὰ καὶ τὰ ψυχρά... ἔπειτα καὶ τὰ ἐν ἐκάστη χώρᾳ ἐπιχώρια ἐόντα. Δεῖ δὲ καὶ τῶν ὑδάτων ἐνθυμεῖσθαι τὰς δυνάμεις... καὶ τὴν γῆν... καὶ τὴν δίαταν τῶν ἀνθρώπων...· οὐκ ἐλάχιστον μέρος ξυμβάλλεται ἀστρονομία εἰς ἱατρικήν... ἅμα γὰρ τῆσιν ὥρησι καὶ νοῦσοι μεταβάλλουσι τοῖς ἀνθρώποισιν»³⁵.

Ἄξιον ἐπισήμανσης εἶναι ὅτι οἱ διαισθητικὲς αὐτὲς προβλέψεις τοῦ Ἱπποκράτη γιὰ τὴν σημασία τῶν διαφόρων περιβαλλοντικῶν παραγόντων, μόνο κατὰ τὴν πρόσφατη τεσσαρακονταετία βρῆκαν τὴν πρέπουσα ἀναγνώρισή τους στὰ πλαίσια τῆς περιβαλλοντικῆς ἱατρικῆς, ἢ ὅποια κυριολεκτικῶς καλπάζει. Μ' αὐτὴν ὅλος ὁ κόσμος βρῆκε θέση στὸ ὀπτικὸ πεδίο τῆς Ἱατρικῆς.

Μὲ τις περὶ περιβάλλοντος δοξασίης του ὁ Ἱπποκράτης τοποθετεῖται ὡς ὁ πρῶτος θεμελιωτὴς τῆς περιβαλλοντικῆς Ἱατρικῆς.

VII. Ἐδραίωση τῆς ἱατρικῆς ἠθικοδεοντολογίας

Ἡθικοδεοντολογικοὶ προβληματισμοὶ ὑπῆρξαν στὴν ἱατρικὴ ἐδλόγως εὐθὺς ἀπὸ τὴν πρώτη ἀσκηση τοῦ ἱατρικοῦ λειτουργήματος, λόγῳ τοῦ ἀναπόσπαστου ἀπ' αὐτὸ στοιχείου τῆς ἀνθρώπινης ψυχολογίας.

Πρῶτη μνεῖα γι' αὐτοὺς γίνεται στὸν βαβυλωνιακὸ κώδικα τοῦ Hammurabi. Καὶ στὴ συνέχεια, ἀπὸ τοὺς Αἰγύπτιους καὶ τὸν Πυθαγόρα καὶ τοὺς διαδόχους του, τῶν ὁποίων οἱ δοξασίης, καθ' ὅλες τις ἐνδείξεις, δὲν ἄφησαν ἀνεπηρέαστο τὸν Ἱπποκράτη.

Αὐτὸς ὁμῶς συνέλαβε καὶ πρωτοπρόβαλε τὴν ἱατρικὴ δεοντολογία σ' ὅλο τὸ εὐρὸ τῆς φάσμα, ὑπὸ τὰ ἱατρικὰ καὶ κοινωνικὰ δεδομένα τῆς ἐποχῆς του, ἀλλὰ καὶ τὶς διαισθητικὲς του προβλέψεις, ὅπως μαρτυρεῖται στὸν «Ἱπποκρατικὸν ἱατρὸν», στὸν «ὄρκον», στοὺς «ἀφορισμούς», στὸν «νόμον» καὶ στὸ «περὶ ἐδσημοσύνης».

Στὸ σύνολό τους οἱ ἠθικοδεοντολογικὲς δοξασίης τοῦ Ἱπποκράτη καταρτίζουσαν ἕναν κώδικα, κρᾶμα Ἀπολλώνειας θεϊκῆς ἠθικῆς καὶ Πυθαγόρειας φιλοσοφίας, γραμμένο στὴν νεοϊωνικὴ γλῶσσα, πὸν περιλαμβάνει ἀπ' ἐνὸς ὑποδείξεις ἐπαγγελματικῆς δεοντολογίας, διδασκαλίας τῆς ἱατρικῆς καὶ πρακτικῆς ἀσκήσεως τῆς καὶ ἀπ' ἑτέρου ἠθικοὺς κανόνες κατὰ τὸ ἀνθρώπινο δίκαιο καὶ τὶς θεϊκὲς προσταγές, πὸν πρέπει νὰ διέπουν τὸ ἱατρικὸ ἔργο. Προφανῶς πρόκειται περὶ πνευματικῶ

προϊόντος ύψηλοῦ φιλοσοφικοῦ στοχασμοῦ καὶ μεστῆς ψυχοκοινωνικῆς ἐμπειρίας, πὸν μόνον ἢ ἰατρικὴ μὲ τὸν ἀνθρωποκεντρισμὸ τῆς μπορεῖ νὰ ἀποφέρει.

Μέχρι σήμερα, πὸν ἡ κοινωνικὴ ἐξέλιξη καὶ ἡ ἐπιστημονικὴ πρόοδος μετέβαλαν τὴν βιοτικὴ ψυχολογία καὶ τὴν ἔκαναν πῶς προβληματικὴ ἀπ' ὅ,τι παλαιότερα, σ' ὅ,τι ἀφορᾷ τὴ σχέση ἰατρῶν-ἀσθενῶν καὶ πολιτείας μεταξύ τους, ἡ ἠθικοθεραπευτολογία τοῦ Ἰπποκράτη παραμένει ἀκλόνητη. Θὰ τὴν ἀξιολογοῦσα ὡς συμβολὴ του ἰσόβαθμη μὲ τὴ συμβολὴ του στὴν κλινικὴ ἰατρικὴ.

Ἐπιπλέον ὁ Ἰπποκράτης ὑπῆρξε ὁ πρῶτος καθαντὸ οὐμανιστῆς ἰατροῦς.

VIII. Ἀναγνώριση τῆς ἀπεραντοσύνης τῆς Ἰατρικῆς καὶ τῆς στενῆς τῆς σχέσης μὲ τὴν φιλοσοφία.

Ἡ πρώτη ἀπὸ τὶς δύο παραπάνω ἐνορασιακὲς του δοξασίαι δὲν κατατάχθηκε μέχρι τώρα στὶς κύριες ἰπποκρατικὲς συμβολές, λόγω τῆς κατ' ἀρχὴν θεωρητικῆς τῆς μόνο σημασίας. Κι εἶναι ἀξιοθαύμαστο πῶς τὴν συνέλαβε ὁ ὑψηλεπὴς νοῦς του, ὅταν τὸ γνωσιολογικὸ ὑλικὸ τῆς ἰατρικῆς ἦταν ἀρκετὰ περιορισμένο.

Σήμερα ὅμως ὅποιος διακονεῖ στὸν ἀπέραντο χῶρο τῆς τὸ αἰσθάνεται σὰν βίωμά του. Τί ἄλλο προδίδει αὐτό, παρὰ τὴν ἀσύλληπτη σὲ πλάτος καὶ δύναμη φαντασία του; καὶ τὴν ἀλάνθαστη κρίση του. Ὁ ἀκαδημαϊκὸς Κ. Δεσποτόπουλος ἐπεσήμανε σαφῶς σὲ εἰδικὸ πόνημά του τὴν ὀξύτητα τῶν ἰατρικῶν προβληματισμῶν.

Ἴδου τὰ περὶ αὐτῆς ἰπποκρατικὰ ἀποφθέγματα:

«Ὁ βίος βραχύς, ἡ δὲ τέχνη μακρὴ, ὁ δὲ καιρὸς ὀξύς, ἡ δὲ πείρα σφαλερὴ, ἡ δὲ κρίσις χαλεπὴ»³⁶.

«Ἰητρικὴ τεχνέων μὲν πασέων ἐπιφανεστάτη»³⁷.

«Ἐγὼ μὲν γὰρ ἰητρικῆς ἐς τέλος οὐκ ἀφίγμαι, καίπερ ἤδη γηραλέος ἐστώς»³⁸.

Σὲ ὅ,τι ἀφορᾷ τὴ δευτέρη δοξασία του, ἦτοι τὴν πίστη του στὴ στενὴ συγγένεια ἰατρικῆς καὶ φιλοσοφίας, αὐτὴ διατρανώνεται στὰ ἐξῆς τρία γνωμικά του:

«Νομίζω δὲ περὶ φύσεως γινῶναί τι σαφὲς οὐδαμῶθεν ἄλλοθεν εἶναι ἢ ἐξ ἰητρικῆς»³⁹.

«Διὸ δὴ...μετάγειν τὴν σοφίην ἐς τὴν ἰητρικὴν καὶ τὴν ἰητρικὴν ἐς τὴν σοφίην»⁴⁰.

«Ἱστορίην σοφίης γὰρ δοκέω ἰητρικῆς ἀδελφὴν καὶ ξύνοικον· σοφίη μὲν γὰρ ψυχὴν ἀναρῶσθαι παθέων, ἰητρικὴ δὲ νοῦσους σωμάτων ἀφαιρέεσθαι»⁴¹.

Ἡ πίστη τοῦ Ἰπποκράτη στὸ ἀσύλληπτο εἶδος τῆς ἰατρικῆς καὶ τὸ φιλοσοφικὸ ὑπόβαθρό της καθιστᾷ εὐεξηγήητες τὶς ἀντιλήψεις του γιὰ τὶς ἀπαραίτητες ἰδιότητες τοῦ ἰατροῦ.

«Πρῶτον μὲν οὖν πάντων δεῖ φύσιος· φύσιος γὰρ ἀντιπρῆσσοῦσης κενὰ πάντα φύσιος γὰρ ὀδηγεούσης διδασκαλίῃ τέχνης γίνεται· ἢ μετὰ φρονήσεος δεῖ περιποιήσασθαι, παιδομαθεῖα γενόμενον ἐν τόπῳ, ὃ ὁποῖος εὐφυῆς πρὸς μάθησιν ἔσται· ἔτι δὲ φιλοπονίην προσενεργέσθαι ἐς χρόνον πολὺς, ὅπως ἢ μάθησις, ἐμφρυσιωθεῖσα, δεξιῶς τε καὶ εὐαλδέως τοὺς καρποὺς ἐξενέγκηται»⁴².

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑ

Ἡ ὁμιλία μου αὐτή, πὸν ἤδη ἔφθασε στὸ τέλος της, ἔγινε, πρῶτον γιὰ νὰ δοθεῖ μία συγκριτικὴ εἰκόνα τῆς προῖπποκρατικῆς φιλοσοφίας καὶ ἱατρικῆς στὶς χῶρες τῆς Ἀνατολῆς καὶ στὴν Ἑλλάδα· καὶ δεύτερον γιὰ νὰ καταδειχθεῖ ἡ συμβολὴ τούτων στὴν διαμόρφωση τῆς Ἱπποκρατικῆς ἱατρικῆς καὶ ἀπὸ φιλοσοφικῆς καὶ ἀπὸ πρακτικῆς ἀπόψεως.

Ἐποστηρίχθηκε δέ:

- I. Ὅτι ἡ ἐξέλιξις τους μέχρι τὸ 1300 π.Χ. ὑπῆρξε ἀνάλογη, ὑπὸ μυθικοθησκευτικῆς δοξασίας, τόσο γιὰ τὴ φύση καὶ τὸν ἄνθρωπο, ὅσο καὶ γιὰ τὴν ἱατρικὴ καθόλου, ἂν καὶ προηγήθηκε χρονικὰ ἡ Ἀνατολή, χωρὶς ὡστόσο νὰ ἐπιδράσει ὑπολογίσιμα στὴν ἑλληνικὴ φιλοσοφία καὶ ἱατρικὴ.
- II. Ὅτι ἀπὸ τὸ 1300 π.Χ. ἕως τὸ 600 π.Χ. προδρομικῶς καὶ βραδέως ὑπὸ τοῦ Ὀμήρου, τοῦ Ὀρφέως, τοῦ Ἡσιόδου καὶ τοῦ Φερεκύδη καὶ κατὰ τὸν ἔκτο καὶ πέμπτο π.Χ. αἰῶνα καταλυτικῶς καὶ καλπαστικῶς ὑπὸ τῶν φυσικοκεντρικῶν Ἰώνων σοφῶν καὶ φιλοσόφων ἀρχικὰ καὶ ἀττικῶν ἀνθρωποκεντρικῶν λίγο ἀργότερα, εἰσχώρησε στὴν φιλοσοφία καὶ τὴν ἱατρικὴ ὁ λογικοκεντρικὸς στοχασμὸς, Καὶ
- III. Ὅτι ἀπ' αὐτὸν τὸ στοχασμὸ διακατεχόμενος ὁ Ἱπποκράτης, μὲ τὴ μεγαλοφυῆ του διάνοια, μὲ τὴν ἀπαράμιλλη παρατηρητικὴ καὶ συνειρμικὴ του δύναμη, κατέθεσε τὰ ἔκτοτε ἀσάλευτα θεμέλια τῆς ἱατρικῆς, ὡς ἐπιστήμης καὶ πράξης.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ - ΥΠΟΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Ε. Σ. Σταμάτης, Προσωκρατικοὶ φιλόσοφοι. Ἀθήναι 1966.
2. Ε. Σ. Σταμάτης, Ἡ Ἑλληνικὴ ἐπιστήμη. Ἀθήναι 1968.
3. H. M. Koelbing, *Arzt und patient in der antiken welt*, 1976.
4. Μ. Ν. Μαμαλάκης, Συμβολὴ στὴ σπονδὴ τῆς Ἱατρικῆς τοῦ Ὀμήρου, Διδ. διατριβή, 1977.
5. S. Jonas, *Medical mystery*. W.W. Norton and Company, N. York/ London, 1978.

6. Κ. Μπάλας, *Οι Πυθαγόρειοι και η επίδραση του πυθαγορισμού στην εξέλιξη της ιατρικής σκέψης*, Έποπτεία, Αθήνα 1979.
7. Π. Ι. Κυριακόπουλος, *Η Ίπποκρατική φιλοσοφία και οι επιδράσεις σ' αυτή των προσωκρατικών*, Αθήνα 1983.
8. G. S. Kirk, J. E. Raven and M. Schofield, *Οι προσωκρατικοί φιλόσοφοι. Μορφωτ.* "Ιδρυμα Έθν. Τραπέζης, 1988.
9. Π. Παναγιώτου, *Οι Ίωνες προσωκρατικοί στοχαστές*, Έκδ.: Νέα Σύνορα, Αθήνα 1988.
10. Α. Μπιμπή - Παπασπυροπούλου, *Έλλην. Ίατρική παράδοση*, Αθήνα 1985.
11. E. D. Phillips, *Greek medicine*, Thames and Hudson, 1973.
12. F. Sargint II. *Hippocratic heritage*, Pergamon Press, 1982.
13. Ίπποκράτης, *Περί Αρχαίης Ίητρικῆς*, 9, L., I, 588-5.
14. Ίπποκράτης, *Περί Αρχαίης Ίητρικῆς* 20, L., I, 620-22.
15. Ίπποκράτης, *Περί Αρχαίης Ίητρικῆς* 20, L., I, 620-22.
16. Ίπποκράτης, *Νόμος 4*, LIV, 642.
- 16a *Omnia opera Hippocratis*, Ανατύπωση Γ. Κρούστης, 1979, σελ. 1.
17. Ίπποκράτης, *Περί εὐσχημοσύνης* L., IX, 232-4.
18. Ίπποκράτης, *Περί τέχνης*, 2, L., BI, 2-4.
19. Ίπποκράτης, *Περί ἀρχαίης Ίητρικῆς* 20, L. I, 620-22.
20. E. Littré Τόμ. 1, *Oeuvres Complètes d' Hippocrate* (Έπανάκδ. Hakkert 1961).
21. *Omnia opera Hippocratis*, Ανατύπωση Γ. Κρούστης, 1979 σελ. 52.
22. Παν. Κυριακόπουλος, *Η Ίπποκρατική Φιλοσοφία και οι επιδράσεις σ' αυτή των προσωκρατικών*, Αθήνα 1983, σελ. 158,
23. Μένων, *Ίατρική Συλλογή*, 18, 8, 8-120, 21.
24. Ίπποκράτης, *Περί Φύσεως Ἀνθρώπου*. 4, L. VI, 38-40.
25. E. Littré, Τόμ. 3 *Oeuvres Complètes d' Hippocrate* (Έπανάκδ. Hakkert. 1961).
26. Ίπποκράτης, *Περί Φύσεως Ἀνθρώπου*, 21, 121.
27. Ίπποκράτης, *Προγνωστικόν*, Τμ. Β.
28. E Littré, I. 620.
29. Ίπποκράτης, *Νόμος 4*, L. IV, 640.
30. *Omnia Opera Hippocratis*, Ανατύπ., Γ. Κρούστης, 1979, σ, 170.
31. Ίπποκράτης, *Περί Αρχαίης Ίητρικῆς* 2, L., I, 572.
32. Ίπποκράτης, *Περί Ἐπιδημιῶν Α*, τμ. Β.
33. Ίπποκράτης, *Περί Ἐπιδημιῶν 1*, L., V, 314.
34. Ίπποκράτης, *Περί ἀνέμων, τόπων, ὑδάτων* 13, L., II, 56.
35. *Omnia Opera Hippocratis* (Ανατύπωση Γ. Κρούστης, 1979, σελ. 32),
36. *Omnia Opera Hippocratis* (Ανατύπωση Γ. Κρούστης, 1979, σελ. 167).
37. Ίπποκράτης, *Νόμος, 1* L., IV. 638.
38. Ίπποκράτης, *Ἐπιστολαί* 20, L. IX, 386.
39. Ίπποκράτης, *Περί Ἀρχ. Ίητρικῆς* 20, L. I 620.
40. Ίπποκράτης, *Περί Εὐσχημοσύνης* 5, L., IX, 232-34.
41. Ίπποκράτης, *Ἐπιστολαί* 23.
42. Ίπποκράτης, *Νόμος 2*, L., IV, 6388.

SUMMARY

The purpose of this article was to compare PHILOSOPHY and MEDICINE before Hippocrates in the Far East and in Greece and to show their contribution to the creation of Hippocratic medicine philosophically and practically.

We argued:

1. That until 1300 B.C. their development was similar concerning NATURE and MAN as well as MEDICINE and was influenced by mythological and religious beliefs. These developments came earlier in the Far Eastern countries than in Greece, without however any significant influence on the Greek Philosophy and Medicine.

2. That during the sixth and fifth centuries B.C. the Ionian thinkers and philosophers introduced the logical way of thought for the natural phenomena and the philosophers of Attica for MAN. and

3. That this logical way of reasoning guided the genius of Hippocrates to build the foundations of Medical Science and Practice, foundations which remain unshakable since then.